

слова, граматичної форми, уваги до стилістично точного вживання їх у мовленні. Після основних тем і розділів уміщено запитання для самоконтролю та тексти для контрольних і навчальних диктантів.

Засвоїти сучасну словникову граматичну чи мовну норму допоможуть рубрики «Як правильно?», «Запам'ятайте відповідники стійких виразів», «Запам'ятайте значення термінів». Наприкінці посібника вміщено «Російсько-український словник ділового мовлення», в якому подано слова, словосполучення, звороти, складні для перекладу і такі, в яких студенти припускаються найбільше помилок, а також варіанти контрольних робіт.

ВСТУП

§1. УКРАЇНСЬКА МОВА – ДЕРЖАВНА МОВА УКРАЇНСЬКОГО НАРОДУ

Конституцією України, прийнятою Верховною Радою 28 червня 1996 р., українську мову проголошено державною. **Державна мова** – «закріплена традицією або законодавством мова, вживання якої обов'язкове в органах державного управління та діловодства, громадських органах та організаціях, на підприємствах, у державних закладах освіти, науки, культури, у сферах зв'язку та інформатики»¹.

Історична доля українського народу склалася так, що його мова не завжди функціонувала як державна, хоча вона входить до двадцяти найпоширеніших мов світу. У 60–80-х роках ХІХ ст. розвиток української літературної мови гальмувався царськими заборонами (Валуєвський циркуляр 1863 р., Емський акт 1876 р.). У роки більшовицького лихоліття також робилося все можливе, щоб зупинити процес розвитку української мови. Новий наступ на неї здійснено за часів застою: українська мова зникла із навчальних закладів, науки, культури та інших сфер суспільного життя. І тільки завдяки зусиллям державно-патріотичних сил пощастило зберегти за нею статус державної.

Попри всі негаразди українська мова розвивається і посідає належне їй місце, що закріплено статтею 10 Конституції України: «Держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України».

§2. ПОНЯТТЯ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Українська мова є єдиною національною мовою українського народу. Українська національна мова функціонує:

- а) у вищій формі загальнонародної мови – сучасній українській літературній мові;
- б) у нижчих формах загальнонародної мови – її територіальних діалектах.

¹Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови) та ін. Київ, 2000. С. 126.

Літературна мова – це унормована, відшліфована форма загальнонародної мови, що обслуговує найрізноманітніші сфери суспільної діяльності: державні й громадські установи, пресу, художню літературу, науку, театр, освіту, побут. Вона характеризується уніфікованістю, стандартизованістю, високою граматичною організацією, розвиненою системою стилів.

Літературна мова реалізується в **усній і писемній** формах. Обидві форми однаково поширені в сучасному мовленні, їм властиві основні загальномовні норми, проте кожна з них має свої особливості, зумовлені специфікою функціонування літературної мови в кожній із форм.

Писемна форма літературної мови функціонує в галузі державної, політичної, господарської, наукової та культурної діяльності.

Усна форма літературної мови обслуговує безпосереднє спілкування людей, побутові й виробничі потреби суспільства.

Сучасна українська літературна мова сформувалася на основі південно-східного наріччя, увібравши в себе окремі діалектні риси інших наріч. **Зачинателем** нової української літературної мови був І. П. Котляревський – автор перших великих художніх творів українською мовою («Енеїда», «Наталка Полтавка», «Москаль-чарівник»). Він першим використав народнорозмовні багатства полтавських говорів і фольклору.

Фундатором сучасної української літературної мови справедливо вважають Тараса Григоровича Шевченка. Саме він уперше «своєю творчістю підніс її на високий рівень суспільно-мовної та словесно-художньої культури, заклав підвалини для розвитку наукового, публіцистичного та інших стилів літературної мови... У мові творів Шевченка знайшли глибоке відображення народнопоетична творчість, усно-розмовні форми народної мови»¹. Традиції Т. Шевченка у розвитку української літературної мови продовжували у своїй творчості І. Франко, Леся Українка, Панас Мирний, М. Коцюбинський та інші письменники.

Українська літературна мова постійно розвивається та збагачується. Цей процес супроводжується усталенням, шліфуванням обов'язкових для всіх літературних норм.

§3. МОВНА НОРМА

Українська літературна мова як вища форма загальнонародної національної мови, відшліфована майстрами слова, характеризується наявністю сталих норм, які є обов'язковими для всіх її носіїв. Унормованість – головна ознака літературної мови.

¹ *Закономірності розвитку українського усного літературного мовлення*. Київ, 1965. С. 12–13.

Норма літературної мови – це сукупність загальноприйнятих правил реалізації мовної системи, закріплених у процесі суспільної комунікації.

Розрізняють різні типи норм: **ортоепічні** (вимова звуків і звукосполучень), **графічні** (передання звуків на письмі), **орфографічні** (написання слів), **лексичні** (слововживання), морфологічні (правильне вживання морфем), **синтаксичні** (усталені зразки побудови словосполучень, речень), **стилістичні** (відбір мовних елементів відповідно до умов спілкування), **пунктуаційні** (вживання розділових знаків).

Норми характеризуються системністю, історичною і соціальною зумовленістю, стабільністю. Проте з часом вони можуть змінюватися. Тому в межах норми є мовні варіанти, під якими розуміють видозміни однієї й тієї самої мовної одиниці, наявні на різних мовних рівнях: фонетичному, лексичному, морфологічному чи синтаксичному. Варіанти виникають відповідно до потреб суспільства у кодифікації написань і відображають тимчасове функціонування в мові старого й нового.

У словниках українського літературного слововживання розрізняють варіанти: акцентні (*алфáвіт* і *алфавіт*), фонематичні (*вогонь* і *огонь*), морфологічні (Н. в. *міст*, Р. в. *мостá* і *мóсту*).

У процесі розвитку літературної мови кількість і якість мовних варіантів змінюються. Мовні норми найповніше й у певній системі фіксують у правописі, словниках, довідниках, підручниках і посібниках з української мови.

Культура писемного й усного мовлення всіх, хто послуговується українською мовою як засобом спілкування, полягає в тому, щоб досконало знати мовні норми й послідовно дотримуватися їх.

§4. СТИЛІ СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

У своєму повсякденному житті люди залежно від потреби вдаються до різних мовних засобів. Відповідь на занятті відрізняється від виступу на зборах. Коли студент пише твір, він добирає слова й будує речення старанніше, ніж коли пише приватного листа. Залежно від змісту і мети висловлювання, а також від індивідуальної манери та уподобань у процесі мовлення добираємо і комбінуємо найпридатніші і найпотрібніші саме для цієї мовної ситуації співвідносні варіанти слова, форми, словосполучення, конструкції речень тощо. Отже, художній твір (новела, оповідання), наукова стаття, наказ керівника установи, протокол, написані однією мовою, різняться набором мовних засобів, специфічними

особливостями мовного оформлення. Таке розрізнення називаємо **стилістичною диференціацією мови**.

Літературну мову переділяють на стилі. Слово «стиль» (від лат. *stilus* – паличка для письма, тобто письмове знаряддя, яке використовували в часи античного Риму й Середньовіччя), багатозначне. В літературі та мистецтві взагалі воно означає певну єдність художніх образів і форм їх вираження, а також спосіб, засіб, метод певної діяльності.

Мовний стиль – це сукупність мовних засобів вираження, зумовлених змістом і метою висловлювання. В українській літературній мові зазвичай виокремлюють сім функційних стилів: науковий, офіційно-діловий, публіцистичний, стиль побутового мовлення, художній, конфесійний і епістолярний. Кожний зі стилів має свої характерні особливості й реалізується у властивих йому жанрах.

Жанри – це різновиди текстів певного стилю, що різняться насамперед метою мовлення, сферою спілкування та іншими ознаками¹.

Основні ознаки стилів та їх жанрів можна подати у вигляді таблиці (с. 9).

§5. ОФІЦІЙНО-ДІЛОВИЙ СТИЛЬ

Офіційно-діловий стиль – це мова ділових паперів: розпоряджень, постанов, програм, заяв, автобіографій, резолюцій, протоколів, законів, актів, наказів, анкет, розписок тощо. Це один із найдавніших стилів. Його ознаки знаходимо в документах XI–XII ст. (Мстиславова грамота 1130 р.), в українсько-молдавських грамотах, українських грамотах XIV–XV ст., українських літописах (офіційні листи, угоди тощо). Сфера вживання офіційно-ділового стилю зумовлює його жанрову розгалуженість. Обслуговуючи потреби державного, громадського, економічного та політичного життя суспільства, тексти офіційно-ділового стилю мають помітні відмінності й у межах того самого жанру. Однак усім їм притаманні дуже виразні спільні мовні ознаки.

Вступ

Основні ознаки стилів і жанрів мовлення					
Назва стилю	Види творів, у яких стиль реалізується	Мета мовлення	Сфера вживання	Форма реалізації	Мовні особливості
Розмовний		Обмін інформацією, думками, враженнями, прохання чи надання допомоги, виховний вплив	Побут	Діалог	Побутова лексика, фразеологізми, емоційно забарвлені й просторічні слова, звертання, вставні слова, вигуки, неповні речення тощо
Науковий	Дисертація, монографія, стаття, підручник, лекція, відгук, анотація, рецензія	Повідомлення про результати наукових досліджень	Наука, техніка, освіта	Монолог	Наукові терміни, спеціальна фразеологія, складні синтаксичні конструкції, повні речення, логічність, точність, обґрунтованість викладу
Офіційно-діловий	Закон, кодекс, статут, наказ, указ, оголошення, доручення, розписка, протокол, акт, інструкція, лист тощо	Регулювання офіційно-ділових стосунків	Офіційно-ділові стосунки	Монолог (діалог)	Стилістично нейтральні мовні засоби, стандартна лексика, складні речення; відсутність емоційно забарвлених слів; гранична точність викладу
Публіцистичний	Виступ, нарис, публіцистична стаття, памфлет, фейлетон, дискусія	Обговорення, обстоювання і пропаганда важливих суспільно-політичних ідей, сприяння суспільному розвитку	Громадсько-політичне життя	Монолог (діалог)	Суспільно-політична лексика, емоційно забарвлені слова, риторичні запитання, вигуки, повтори; пристрасність, оцінність мовлення

¹ Лобода В. В., Скуратівський Л. В. Українська мова в таблицях: Довідник. Київ, 1993. С. 175.